
PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU *GEOGRAFIA*

III etap edukacyjny

I. Korzystanie z różnych źródeł informacji geograficznej.

Uczeń dokonuje obserwacji i pomiarów w terenie; potrafi korzystać z planów, map, fotografii, rysunków, wykresów, danych statystycznych, tekstów źródłowych oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu gromadzenia, przetwarzania i prezentowania informacji geograficznych.

II. Identyfikowanie związków i zależności oraz wyjaśnianie zjawisk i procesów.

Uczeń posługuje się podstawowym słownictwem geograficznym w toku opisywania oraz wyjaśniania zjawisk i procesów zachodzących w środowisku geograficznym; identyfikuje związki i zależności w środowisku przyrodniczym, gospodarce i życiu społecznym w różnych skalach przestrzennych (lokalnej, regionalnej, krajowej, globalnej); rozumie wzajemne relacje przyroda-człowiek; wyjaśnia zróżnicowanie przestrzenne warunków środowiska przyrodniczego oraz działalności człowieka na Ziemi.

III. Stosowanie wiedzy i umiejętności geograficznych w praktyce.

Uczeń wykorzystuje wiedzę i umiejętności geograficzne w celu lepszego rozumienia współczesnego świata i swojego w nim miejsca; stosuje wiadomości i umiejętności geograficzne w życiu codziennym, m.in. w racjonalnym wykorzystaniu zasobów środowiska.

IV. Kształtowanie postaw.

Uczeń rozwija w sobie: ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem, Polską, Europą i światem; świadomość wartości i poczucie odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze i kulturowe własnego regionu i Polski; patriotyzm i poczucie tożsamości (lokalnej, regionalnej, narodowej) przy jednoczesnym poszanowaniu innych narodów i społeczności – ich systemów wartości i sposobów życia.

1. Mapa – umiejętności czytania, interpretacji i posługiwania się mapą.

Uczeń:

- 1) wykazuje znaczenie skali mapy w przedstawianiu różnych informacji geograficznych na mapie; posługuje się skalą mapy do obliczenia odległości w terenie;
- 2) odczytuje z map informacje przedstawione za pomocą różnych metod kartograficznych;
- 3) posługuje się w terenie planem, mapą topograficzną, turystyczną, samochodową (m.in. orientuje mapę oraz identyfikuje obiekty geograficzne na mapie i w terenie);

**Cele kształcenia
– wymagania
ogólne**

**Treści nauczania
– wymagania
szczegółowe**

-
- 4) identyfikuje położenie i charakteryzuje odpowiadające sobie obiekty geograficzne na fotografiach, zdjęciach lotniczych i satelitarnych oraz mapach topograficznych;
 - 5) dobiera odpowiednią mapę w celu uzyskania określonych informacji geograficznych;
 - 6) określa położenie geograficzne oraz matematyczno-geograficzne punktów i obszarów na mapie;
 - 7) lokalizuje na mapach (również konturowych) kontynenty oraz najważniejsze obiekty geograficzne na świecie i w Polsce (niziny, wyżyny, góry, rzeki, jeziora, wyspy, morza, państwa itp.);
 - 8) analizuje i interpretuje treści map ogólnogeograficznych, tematycznych, turystycznych;
 - 9) projektuje i opisuje trasy podróży na podstawie map turystycznych, topograficznych i samochodowych.
2. Kształt, ruchy Ziemi i ich następstwa. Uczeń:
 - 1) podaje główne cechy kształtu i wymiarów Ziemi; odczytuje współrzędne geograficzne na globusie;
 - 2) posługuje się ze zrozumieniem pojęciami: ruch obrotowy Ziemi, czas słoneczny, czas strefowy; podaje cechy ruchu obrotowego; wyjaśnia, dlaczego zostały wprowadzone strefy czasowe i granica zmiany daty; posługuje się mapą stref czasowych do określania różnicy czasu strefowego i słonecznego na Ziemi;
 - 3) podaje cechy ruchu obiegowego Ziemi; przedstawia (wykorzystując również własne obserwacje) zmiany w oświetleniu Ziemi oraz w długości trwania dnia i nocy w różnych szerokościach geograficznych i porach roku;
 - 4) podaje najważniejsze geograficzne następstwa ruchów Ziemi.
 3. Wybrane zagadnienia geografii fizycznej. Uczeń:
 - 1) charakteryzuje wpływ głównych czynników klimatotwórczych na klimat;
 - 2) charakteryzuje na podstawie wykresów lub danych liczbowych przebieg temperatury powietrza i opadów atmosferycznych w ciągu roku w wybranych stacjach meteorologicznych położonych w różnych strefach klimatycznych; oblicza amplitudę i średnią temperaturę powietrza; wykazuje na przykładach związek między wysokością Słońca a temperaturą powietrza;
 - 3) wykazuje zróżnicowanie klimatyczne Ziemi na podstawie analizy map temperatury powietrza i opadów atmosferycznych oraz map stref klimatycznych na Ziemi;
 - 4) podaje na podstawie map tematycznych zależności między strefami oświetlenia Ziemi a strefami klimatycznymi oraz wykazuje wpływ klimatu na zróżnicowanie roślinności i gleb na Ziemi;
-

-
- 5) podaje główne cechy płytowej budowy litosfery; wykazuje związki pomiędzy płytową budową litosfery a występowaniem zjawisk wulkanicznych i trzęsień ziemi;
 - 6) posługuje się ze zrozumieniem pojęciem wietrzenia i erozji; przedstawia rzeźbotwórczą rolę wód płynących, fal morskich, wiatru, lądolodów i lodowców górskich;
 - 7) rozpoznaje i opisuje w terenie formy rzeźby powstałe w wyniku działania czynników rzeźbotwórczych.
4. Położenie i środowisko przyrodnicze Polski. Uczeń:
- 1) charakteryzuje, na podstawie map różnej treści, położenie własnego regionu w Polsce oraz położenie Polski na świecie i w Europie; opisuje podział administracyjny Polski; podaje nazwy i wskazuje na mapie województwa oraz ich stolice;
 - 2) opisuje najważniejsze wydarzenia (obrazy) z przeszłości geologicznej Polski: powstanie węgla kamiennego, powstawanie gór, zalewy mórz, zlodowacenia; wykazuje zależności pomiędzy współczesną rzeźbą Polski a wybranymi wydarzeniami geologicznymi;
 - 3) rozpoznaje główne rodzaje skał występujących we własnym regionie i w Polsce; wskazuje na mapie najważniejsze obszary ich występowania; podaje przykłady wykorzystania skał w różnych dziedzinach życia człowieka;
 - 4) podaje główne cechy klimatu Polski; wykazuje ich związek z czynnikami je kształtującymi; wyjaśnia mechanizm powstawania wiatru halnego i bryzy morskiej;
 - 5) wymienia główne rodzaje zasobów naturalnych Polski i własnego regionu: lasów, wód, gleb, surowców mineralnych; korzystając z mapy, opisuje ich rozmieszczenie i określa znaczenie gospodarcze.
5. Ludność Polski. Uczeń:
- 1) wyjaśnia i poprawnie stosuje podstawowe pojęcia z zakresu demografii: przyrost naturalny, urodzenia i zgony, średnia długość życia;
 - 2) odczytuje z różnych źródeł informacji (m.in. rocznika statystycznego oraz piramidy płci i wieku) dane dotyczące: liczby ludności Polski, urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego, struktury płci, średniej długości życia w Polsce; odczytuje wielkość i główne kierunki migracji z Polski i do Polski;
 - 3) charakteryzuje, na podstawie map gęstości zaludnienia, zróżnicowanie rozmieszczenia ludności w Polsce i zamieszkiwanym regionie oraz wyjaśnia te różnice czynnikami przyrodniczymi, historycznymi, ekonomicznymi;
 - 4) wykazuje różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i we własnym regionie;

-
- 5) podaje główne, aktualne problemy rynku pracy w Polsce i we własnym regionie;
 - 6) analizuje, porównuje, ocenia rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce i zamieszkiwanym regionie; wyjaśnia przyczyny rozwoju wielkich miast w Polsce.
6. Wybrane zagadnienia geografii gospodarczej Polski. Uczeń:
- 1) wyróżnia główne cechy struktury użytkowania ziemi, wielkości i własności gospodarstw rolnych, zasiewów i hodowli w Polsce na podstawie analizy map, wykresów, danych liczbowych;
 - 2) podaje przyczyny zróżnicowania w rozmieszczeniu wybranych upraw (pszenicy, ziemniaków, buraków cukrowych) oraz chowu bydła i trzody chlewnej w Polsce;
 - 3) przedstawia, na podstawie różnych źródeł informacji, strukturę wykorzystania źródeł energii w Polsce i ocenia jej wpływ na stan środowiska przyrodniczego;
 - 4) wyjaśnia przyczyny zmian zachodzących w przemyśle w Polsce i we własnym regionie oraz wskazuje najlepiej rozwijające się obecnie w Polsce gałęzie produkcji przemysłowej;
 - 5) rozróżnia rodzaje usług; wyjaśnia szybki rozwój wybranych usług w Polsce i we własnym regionie;
 - 6) wykazuje na przykładach walory turystyczne Polski oraz opisuje obiekty znajdujące się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości;
 - 7) opisuje na podstawie map i wyjaśnia zróżnicowanie gęstości i jakości sieci transportowej w Polsce i wykazuje jej wpływ na rozwój innych dziedzin działalności gospodarczej;
 - 8) wykazuje konieczność ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce; wymienia formy jego ochrony, proponuje konkretne działania na rzecz jego ochrony we własnym regionie.
7. Regiony geograficzne Polski. Uczeń:
- 1) wskazuje na mapie główne regiony geograficzne Polski;
 - 2) charakteryzuje, na podstawie map tematycznych, środowisko przyrodnicze głównych regionów geograficznych Polski, ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu (również na podstawie obserwacji terenowych);
 - 3) opisuje, na podstawie map tematycznych, najważniejsze cechy gospodarki regionów geograficznych Polski oraz ich związek z warunkami przyrodniczymi;
 - 4) przedstawia, np. w formie prezentacji multimedialnej, walory turystyczne wybranego regionu geograficznego, ze szczególnym uwzględnieniem jego walorów kulturowych;
-

-
- 5) projektuje i opisuje, na podstawie map turystycznych, tematycznych, ogólnogeograficznych i własnych obserwacji terenowych, podróży wzdłuż wybranej trasy we własnym regionie, uwzględniając walory przyrodnicze i kulturowe;
 - 6) przedstawia główne cechy położenia oraz środowiska przyrodniczego Morza Bałtyckiego; wykazuje znaczenie gospodarcze Morza Bałtyckiego oraz przyczyny degradacji jego wód.
8. Sąsiedzi Polski – zróżnicowanie geograficzne, przemiany. Uczeń:
- 1) charakteryzuje i porównuje, na podstawie różnych źródeł informacji geograficznej, środowisko przyrodnicze krajów sąsiadujących z Polską; wykazuje ich zróżnicowanie społeczne i gospodarcze;
 - 2) wyjaśnia przyczyny dynamicznego rozwoju gospodarczego Niemiec;
 - 3) przedstawia współczesne przemiany społeczne i gospodarcze Ukrainy;
 - 4) wykazuje zróżnicowanie przyrodnicze, narodowościowe, kulturowe i gospodarcze Rosji;
 - 5) przedstawia główne cechy środowiska przyrodniczego, gospodarki oraz formy współpracy z krajem będącym najbliższym sąsiadem regionu, w którym uczeń mieszka.
9. Europa. Relacje przyroda – człowiek – gospodarka. Uczeń:
- 1) wykazuje się znajomością podziału politycznego Europy;
 - 2) określa położenie Europy i główne cechy środowiska przyrodniczego na podstawie mapy ogólnogeograficznej i map tematycznych;
 - 3) opisuje, na podstawie map tematycznych, zróżnicowanie regionalne, kulturowe, narodowościowe i etniczne współczesnej Europy oraz najważniejsze przyczyny i konsekwencje tego zróżnicowania;
 - 4) wykazuje, na podstawie map tematycznych, związki między głównymi cechami środowiska przyrodniczego Europy Północnej a głównymi kierunkami rozwoju gospodarczego;
 - 5) wykazuje, na przykładzie rolnictwa Francji lub innego kraju europejskiego, związek pomiędzy warunkami przyrodniczymi a kierunkiem i efektywnością produkcji rolnej; identyfikuje cechy rolnictwa towarowego;
 - 6) przedstawia, na podstawie wskazanych źródeł informacji geograficznej, główne kierunki i przyczyny zmian w strukturze przemysłu wybranego regionu (lub okręgu) przemysłowego w Europie Zachodniej;
 - 7) przedstawia główne cechy położenia, wielkości, układu przestrzennego oraz znaczenie Paryża lub Londynu jako światowej metropolii;
 - 8) wykazuje wpływ gór na cechy środowiska przyrodniczego oraz gospodarkę krajów alpejskich;

-
- 9) wykazuje związki między rozwojem turystyki w Europie Południowej a warunkami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kultury śródziemnomorskiej;
 - 10) prezentuje opracowaną na podstawie map, przewodników, Internetu trasę wycieczki po Europie lub jej części.
10. Wybrane regiony świata. Relacje: człowiek – przyroda – gospodarka. Uczeń:
- 1) wykazuje, na podstawie map tematycznych, że kontynent Azji jest obszarem wielkich geograficznych kontrastów;
 - 2) przedstawia, na podstawie map tematycznych, warunki przyrodnicze obszarów, na których kształtowały się najstarsze azjatyckie cywilizacje;
 - 3) analizuje wykresy i dane liczbowe dotyczące rozwoju ludnościowego i urbanizacji w Chinach; wyjaśnia, na podstawie map tematycznych, zróżnicowanie rozmieszczenia ludności na obszarze Chin; podaje kierunki rozwoju gospodarczego Chin oraz wskazuje zmiany znaczenia Chin w gospodarce światowej;
 - 4) wykazuje znaczenie czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki Japonii na tle niekorzystnych cech środowiska przyrodniczego;
 - 5) wykazuje związek pomiędzy rytmem upraw i „kulturą ryżu” a cechami klimatu monsunowego w Azji Południowo-Wschodniej;
 - 6) opisuje kontrasty społeczne i gospodarcze w Indiach; wyjaśnia przyczyny gwałtownego rozwoju nowoczesnych technologii;
 - 7) charakteryzuje region Bliskiego Wschodu pod kątem cech kulturowych, zasobów ropy naftowej, kierunków i poziomu rozwoju gospodarczego; wskazuje miejsca konfliktów zbrojnych;
 - 8) charakteryzuje na podstawie map tematycznych i wyjaśnia występowanie stref klimatyczno-roślinno-glebowych w Afryce;
 - 9) wykazuje, na przykładzie strefy Sahelu, związek pomiędzy formami gospodarowania człowieka a zasobami wodnymi; uzasadnia potrzebę racjonalnego gospodarowania w środowisku charakteryzującym się poważnymi niedoborami słodkiej wody;
 - 10) określa związki pomiędzy problemami żywienia, występowaniem chorób (m.in. AIDS) a poziomem życia w krajach Afryki na południe od Sahary;
 - 11) wyróżnia główne cechy i przyczyny zróżnicowania kulturowego i etnicznego Ameryki Północnej i Południowej;
 - 12) identyfikuje konflikt interesów pomiędzy ekologicznymi skutkami wylesiania Amazonii a jej gospodarczym wykorzystaniem; określa cechy rozwoju i problemy wielkich miast w Brazylii;

-
- 13) wykazuje związki między gospodarką a warunkami środowiska przyrodniczego w najważniejszych regionach gospodarczych Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej; określa rolę Stanów Zjednoczonych w gospodarce światowej;
 - 14) przedstawia, na podstawie map tematycznych, główne cechy gospodarki Australii na tle warunków środowiska przyrodniczego;
 - 15) przedstawia cechy położenia i środowiska geograficznego Antarktyki i Arktyki; podaje główne cechy i przyczyny zmian w środowisku przyrodniczym obszarów okołobiegunowych.

PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU GEOGRAFIA

IV etap edukacyjny – zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

- I. Wykorzystanie różnych źródeł informacji do analizy i prezentowania współczesnych problemów przyrodniczych, gospodarczych, społecznych, kulturowych i politycznych.
- II. Formułowanie i weryfikowanie hipotez dotyczących problemów współczesnego świata.
- III. Rozumienie relacji człowiek-przyroda-społeczeństwo w skali globalnej i regionalnej.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

1. Współczesne problemy demograficzne i społeczne świata. Uczeń:
 - 1) wyróżnia i charakteryzuje obszary o optymalnych i trudnych warunkach do zamieszkania w skali globalnej i regionalnej; formułuje prawidłowości rządzące rozmieszczeniem ludności na świecie;
 - 2) charakteryzuje główne procesy demograficzne (fazy przejścia demograficznego i przejścia epidemiologicznego) na przykładzie całego świata i poszczególnych kontynentów;
 - 3) klasyfikuje migracje, podaje ich przyczyny i ocenia skutki tego zjawiska; charakteryzuje współczesne kierunki emigracji Polaków i czynniki wpływające na atrakcyjność niektórych państw dla imigrantów;
 - 4) wyjaśnia zróżnicowanie procesów urbanizacji na świecie; opisuje procesy tworzenia się aglomeracji miejskich oraz ich formy;
 - 5) identyfikuje i wyjaśnia procesy wzrostu liczby ludności oraz ekspansji przestrzennej wielkich metropolii świata (np. poznaje przyczyny powstawania dzielnic nędzy, wzrostu przestępczości, degradacji środowiska przyrodniczego, problemów komunikacyjnych);
 - 6) wyjaśnia znaczenie kultury i tradycji regionalnych w procesie różnicowania się regionów pod względem rozwoju społecznego i gospodarczego (np. wyjaśnia rolę tradycji w rozwoju przedsiębiorczości w państwach Azji Południowo-Wschodniej).
2. Zróżnicowanie gospodarcze świata. Uczeń:
 - 1) klasyfikuje państwa na podstawie analizy wskaźników rozwoju społecznego i gospodarczego; wyróżnia regiony bogate i biedne (bogatą Północ i biedne Południe) i podaje przyczyny dysproporcji w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów świata;
 - 2) ocenia i projektuje różne formy pomocy państwa i organizacji pozarządowych państwom i regionom dotkniętym kryzysem (klęskami ekologicznymi, wojnami, głodem);

- 3) opisuje główne obszary upraw i chowu zwierząt na świecie, wyjaśnia ich zróżnicowanie przestrzenne;
- 4) wyjaśnia, z czego wynikają różnice w wielkości i strukturze spożycia żywności na świecie (uwarunkowania przyrodnicze, kulturowe, społeczne i polityczne, mechanizmy wpływające na nierównomierny rozdział żywności w skali globalnej);
- 5) opisuje zmiany w funkcji obszarów wiejskich na wybranych przykładach (np. w Unii Europejskiej, w regionach turystycznych w państwach rozwijających się); potrafi wyjaśnić szanse i zagrożenia dla środowiska przyrodniczego i mieszkańców poszczególnych regionów, wynikające z procesów przemian zachodzących na terenach wiejskich;
- 6) charakteryzuje kierunki zmian w powierzchni lasów na świecie (w wyniku procesów wylesiania i zalesiania) i podaje przykłady gospodarowania zasobami leśnymi (pozytywne i negatywne);
- 7) charakteryzuje cechy gospodarki morskiej i podaje przykłady wykorzystania oceanu światowego oraz zagrożeń wynikających ze zbyt intensywnej eksploatacji zasobów morskich;
- 8) charakteryzuje i ocenia zróżnicowanie i zmiany struktury wykorzystania surowców energetycznych na świecie; dokonuje oceny zjawiska uzależnienia produkcji energii na świecie od źródeł zaopatrzenia surowców nieodnawialnych, potrafi wyjaśnić twierdzenie „ropa rządzi światem”;
- 9) wyjaśnia, na czym polegają zmiany zachodzące na rynku pracy w skali globalnej i regionalnej, wynikające z rozwoju nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych;
- 10) przedstawia cechy przemysłu wysokiej technologii i podaje przykłady jego lokalizacji na świecie; poznaje nowe funkcje ośrodków przemysłowych i nowe formy przestrzenne – technopolie, klastry i dystrykty przemysłowe;
- 11) charakteryzuje wybrane obszary intensywnie zagospodarowywane turystycznie na świecie; wyjaśnia, dlaczego zmieniają się kierunki wyjazdów turystycznych Polaków; identyfikuje skutki rozwoju turystyki dla środowiska przyrodniczego;
- 12) ocenia rolę nowoczesnych usług komunikacyjnych w funkcjonowaniu gospodarki i w życiu codziennym;
- 13) wyjaśnia zmiany zachodzące w kierunkach i natężeniu ruchu osób i towarów; wskazuje przykłady lokalizacji nowoczesnych terminali i ich rolę w rozwoju regionów;
- 14) podaje przykłady procesów globalizacji i ich wpływu na rozwój regionalny i lokalny;
- 15) wyjaśnia współczesne zmiany na mapie politycznej świata;
- 16) wyjaśnia na wybranych przykładach (w skali lokalnej, regionalnej i globalnej) przyczyny procesów integracyjnych i ich skutki gospodarcze, społeczne i polityczne.

3. Relacja człowiek-środowisko przyrodnicze a zrównoważony rozwój.

Uczeń:

- 1) formułuje problemy wynikające z eksploatacji zasobów odnawialnych i nieodnawialnych; potrafi przewidzieć przyrodnicze i pozaprzyrodnicze przyczyny i skutki zakłóceń równowagi ekologicznej;
- 2) charakteryzuje obszary niedoboru i nadmiaru wody na świecie i określa przyczyny tego zróżnicowania (w tym zanieczyszczenia wód); przedstawia projekty rozwiązań stosowanych w sytuacjach braku lub niedoborów wody w różnych strefach klimatycznych;
- 3) rozróżnia przyczyny zachodzących współcześnie globalnych zmian klimatu (ocieplenia globalnego) i ocenia rozwiązania podejmowane w skali globalnej i regionalnej zapobiegające temu zjawisku;
- 4) wykazuje na przykładach, że zbyt intensywne wykorzystanie rolnicze gleb oraz nieumiejętne zabiegi agrotechniczne powodują w wielu częściach świata degradację gleb, co w konsekwencji prowadzi do spadku produkcji żywności, a w niektórych regionach świata do głodu i ubóstwa;
- 5) wykazuje na przykładach pozaprzyrodnicze czynniki zmieniające relacje człowiek-środowisko przyrodnicze (rozszerzanie udziału technologii energooszczędnych, zmiany modelu konsumpcji, zmiany poglądów dotyczących ochrony środowiska).

PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU *GEOGRAFIA*

IV etap edukacyjny – zakres rozszerzony

- I. Dostrzeganie prawidłowości dotyczących środowiska przyrodniczego, życia i gospodarki człowieka oraz wzajemnych powiązań i zależności w systemie człowiek-przyroda-gospodarka.

Uczeń wskazuje i analizuje prawidłowości i zależności wynikające z funkcjonowania sfer ziemskich oraz działalności człowieka w różnorodnych warunkach środowiska, wskazując znaczenie rosnącej roli człowieka i jego działań w środowisku geograficznym w różnych skalach (lokalnej, regionalnej i globalnej).

- II. Analiza i wyjaśnianie problemów demograficznych społeczeństw.

Uczeń analizuje etapy i cechy rozwoju demograficznego ludności na świecie, charakteryzuje dynamikę i zróżnicowanie procesów ludnościowych, wiążąc zagadnienia demograficzne z czynnikami przyrodniczymi i rozwojem cywilizacyjnym; wykorzystuje do analiz informacje o aktualnych wydarzeniach na świecie.

- III. Proponowanie rozwiązań problemów występujących w środowisku geograficznym, zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju i zasadami współpracy, w tym międzynarodowej.

Uczeń wskazuje propozycje rozwiązań lokalnych, regionalnych i globalnych problemów środowiskowych, demograficznych i gospodarczych zgodnych z koncepcją zrównoważonego rozwoju oraz opartych na równoprawnych zasadach współpracy między regionami i państwami.

- IV. Pozyskiwanie, przetwarzanie oraz prezentowanie informacji na podstawie różnych źródeł informacji geograficznej, w tym również technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz Geograficznych Systemów Informacyjnych (GIS).

Uczeń zdobywa informacje oraz rozwija i doskonali umiejętności geograficzne, wykorzystując wszystkie dostępne (w tym najnowsze) źródła informacji, pomiary i obserwacje bezpośrednie; potrafi selekcjonować i przetwarzać informacje do prezentacji wybranych zagadnień.

1. Źródła informacji geograficznej. Uczeń:

- 1) klasyfikuje mapy ze względu na różne kryteria;
- 2) oblicza odległości w terenie oraz powierzchnię na podstawie map wykonanych w różnych skalach;
- 3) odczytuje i opisuje cechy środowiska przyrodniczego (np. ukształtowanie i rzeźbę terenu, budowę geologiczną) i społeczno-gospodarczego

**Cele kształcenia
– wymagania
ogólne**

**Treści nauczania
– wymagania
szczegółowe**

-
- (np. rozmieszczenie zasobów naturalnych, ludności, szlaki transportowe) na podstawie map: topograficznej, hipsometrycznej i tematycznej;
- 4) interpretuje zjawiska geograficzne przedstawiane na wykresach, w tabelach, na schematach i modelach;
 - 5) formułuje zależności przyczynowo-skutkowe, funkcjonalne i czasowe między wybranymi elementami środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego oraz dokonuje ich weryfikacji, wykorzystując mapy tematyczne;
 - 6) przeprowadza badania wybranych elementów środowiska geograficznego w regionie zamieszkania według przygotowanego planu;
 - 7) stosuje wybrane metody kartograficzne do prezentacji cech ilościowych i jakościowych środowiska geograficznego;
 - 8) korzysta z technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu pozyskiwania, przechowywania, przetwarzania i prezentacji informacji geograficznych.
2. Ziemia we Wszechświecie. Uczeń:
- 1) wyjaśnia cechy budowy i określa położenie różnych ciał niebieskich we Wszechświecie;
 - 2) charakteryzuje ciała niebieskie tworzące Układ Słoneczny;
 - 3) wskazuje konsekwencje ruchów Ziemi;
 - 4) oblicza wysokość górowania Słońca w dowolnym miejscu na Ziemi w dniach równonocy i przesilen;
 - 5) oblicza szerokość geograficzną dowolnego punktu na powierzchni Ziemi na podstawie wysokości górowania Słońca w dniach równonocy i przesilen;
 - 6) opisuje różnice między astronomicznymi, kalendarzowymi i klimatycznymi porami roku;
 - 7) wyjaśnia przyczynę występowania: dni i nocy polarnych na obszarach podbiegunowych, zorzy polarnej, zaćmień Słońca i Księżyca;
 - 8) wskazuje skutki występowania siły Coriolisa dla środowiska przyrodniczego.
3. Sfery Ziemi – atmosfera. Uczeń:
- 1) wyjaśnia mechanizm cyrkulacji powietrza w strefie międzyzwrotnikowej i wyższych szerokościach geograficznych oraz opisuje przebieg procesów pogodowych (ruch mas powietrza, fronty atmosferyczne i zjawiska im towarzyszące);
 - 2) wskazuje przyczyny nierównomiernego rozkładu temperatury powietrza i opadów;
 - 3) wyjaśnia na przykładach genezę wiatrów (stałych i okresowych oraz lokalnych) i wskazuje ich znaczenie dla przebiegu pogody i działalności gospodarczej (rolnictwa, komunikacji);

-
- 4) charakteryzuje strefy klimatyczne i typy klimatu na Ziemi i uzasadnia ich zasięgi;
 - 5) rozpoznaje strefę klimatyczną i typ klimatu na podstawie rocznego przebiegu temperatury powietrza i sum opadów;
 - 6) przygotowuje krótkoterminową prognozę pogody na podstawie mapy synoptycznej oraz obserwacji i pomiarów meteorologicznych;
 - 7) wyjaśnia na przykładach obserwowane przyczyny i skutki globalnych zmian klimatu na Ziemi.
4. Sfery Ziemi – hydrosfera. Uczeń:
- 1) omawia cechy cyklu hydrologicznego w różnych warunkach klimatycznych;
 - 2) opisuje występowanie i zasoby wód w oceanach i na lądach (jeziora, rzeki, lodowce, wody podziemne);
 - 3) charakteryzuje sieć rzeczną i typy genetyczne jezior na poszczególnych kontynentach;
 - 4) rozpoznaje i opisuje cechy ustrojów rzecznych wybranych rzek;
 - 5) wyjaśnia krajobrazowe i gospodarcze funkcje rzek i jezior;
 - 6) objaśnia mechanizm powstawania i układu powierzchniowych prądów morskich, falowania, pływów, upwellingu oraz ich wpływ na warunki klimatyczne i środowisko życia wybrzeży;
 - 7) wskazuje możliwości gospodarczego wykorzystania oceanów i ocenia wpływ człowieka na ekosystemy mórz i oceanów;
 - 8) wyjaśnia powstawanie źródeł i ocenia przyrodnicze i gospodarcze znaczenie wód podziemnych;
 - 9) wyjaśnia przyczyny różnej wysokości występowania granicy wiecznego śniegu w różnych szerokościach geograficznych;
 - 10) wyjaśnia proces powstawania lodowców na przykładach z różnych kontynentów;
 - 11) wskazuje na mapach zasięg obszarów współcześnie zlodzonych i ocenia wpływ zmian klimatycznych na zmiany zasięgu tych obszarów;
 - 12) opisuje na przykładach następstwa nieracjonalnej gospodarki wodnej w wybranych regionach świata i wskazuje działania wspomagające racjonalne gospodarowanie wodą.
5. Sfery Ziemi – litosfera. Uczeń:
- 1) opisuje skład mineralogiczny skorupy ziemskiej, główne grupy i rodzaje skał oraz ich gospodarcze zastosowanie i ocenia zmiany środowiska przyrodniczego związane z eksploatacją surowców mineralnych;
 - 2) charakteryzuje najważniejsze wydarzenia geologiczne i przyrodnicze w dziejach Ziemi (fałdowania, dryf kontynentów, transgresje i regresje morskie, zlodowacenia, rozwój świata organicznego);

-
- 3) planuje i przeprowadza obserwację odkrywki lub odsłonięcia geologicznego;
 - 4) ocenia zmiany środowiska w holocenie związane z działalnością człowieka;
 - 5) charakteryzuje główne procesy wewnętrzne prowadzące do urozmaicenia powierzchni Ziemi – wulkanizm, plutonizm, ruchy skorupy ziemskiej, wstrząsy tektoniczne, ruchy górotwórcze (paleozoiczne, mezozoiczne, kenozoiczne) oraz formy powstałe w ich wyniku;
 - 6) charakteryzuje zjawiska wietrzenia fizycznego i chemicznego (np. kras, lateryzacja) oraz opisuje produkty i formy powstałe w wyniku tych procesów;
 - 7) opisuje przebieg oraz efekty erozji i akumulacji wodnej (rzecznej, morskiej, jeziornej), lodowcowej i eolicznej;
 - 8) wykazuje wpływ cech budowy geologicznej i działalności człowieka na grawitacyjne ruchy masowe (obrywanie, spelzwywanie, osuwanie);
 - 9) opisuje cechy ukształtowania powierzchni Ziemi jako efekt oddziaływania procesów wewnętrznych i zewnętrznych dla wybranego regionu.
6. Sfery Ziemi – pedosfera i biosfera. Uczeń:
- 1) charakteryzuje procesy glebotwórcze i omawia cechy głównych rodzajów gleb strefowych i niestrefowych oraz ocenia ich przydatność rolniczą;
 - 2) planuje i przeprowadza obserwację profilu glebowego w miejscu zamieszkania;
 - 3) wyjaśnia zróżnicowanie formacji roślinnych na Ziemi i piętrowość roślinną na Ziemi oraz przyporządkowuje typowe gatunki flory i fauny dla poszczególnych stref krajobrazowych Ziemi;
 - 4) dowodzi na przykładach, że naruszenie stabilności ekosystemów może powodować nieodwracalne zmiany w środowisku naturalnym;
 - 5) wskazuje podejmowane na świecie działania na rzecz ochrony i restytucji środowiska geograficznego;
 - 6) omawia podstawowe zasady zrównoważonego rozwoju i ocenia możliwości ich realizacji w skali lokalnej, regionalnej i globalnej.
7. Klasyfikacja państw świata. Uczeń:
- 1) wyróżnia kryteria podziału państw według PKB na jednego mieszkańca oraz Wskaźnika Rozwoju Społecznego (HDI);
 - 2) porównuje strukturę PKB państw znajdujących się na różnych poziomach rozwoju gospodarczego;
 - 3) odczytuje na mapach aktualny podział polityczny.
8. Ludność. Uczeń:
- 1) analizuje, wyjaśnia i ocenia warunki przyrodnicze dla osiedlania się ludzi (na przykładach różnych regionów świata);

-
- 2) określa cechy rozmieszczenia ludności na Ziemi, wskazując obszary jej koncentracji i słabego zaludnienia;
 - 3) analizuje przestrzenne różnice w wielkości wskaźników: urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego;
 - 4) opisuje etapy rozwoju demograficznego ludności na przykładach z wybranych państw świata;
 - 5) ocenia konsekwencje eksplozji demograficznej lub regresu demograficznego w wybranych państwach;
 - 6) charakteryzuje przyczyny i konsekwencje migracji ludności w różnych państwach;
 - 7) przedstawia procesy urbanizacyjne na świecie i zróżnicowanie poziomu życia ludzi w miastach różnych typów i wielkości;
 - 8) wyjaśnia zróżnicowanie struktury zatrudnienia w wybranych państwach i jej związek z poziomem rozwoju państwa;
 - 9) charakteryzuje strukturę etniczną i narodowościową ludności świata;
 - 10) określa strukturę funkcjonalno-przestrzenną różnych miast i ocenia jej zmiany wraz z rozwojem państw;
 - 11) charakteryzuje zróżnicowanie religijne ludności świata i ocenia wpływ religii na postawy społeczne i gospodarkę;
 - 12) wskazuje przyczyny i konsekwencje upowszechniania się wybranych języków na świecie.
9. Działalność gospodarcza na świecie. Uczeń:
- 1) wyjaśnia wpływ czynników przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych na rozwój rolnictwa;
 - 2) wykazuje zależności między rodzajami produkcji rolnej a warunkami naturalnymi i rozmieszczeniem ludności oraz charakteryzuje różne typy rolnictwa na świecie;
 - 3) wskazuje problemy związane z upowszechnianiem się roślin uprawnych zmodyfikowanych genetycznie i wskazuje rejony ich upraw;
 - 4) porównuje i uzasadnia strukturę spożycia żywności w państwach wysoko i słabo rozwiniętych;
 - 5) uzasadnia konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami leśnymi na świecie;
 - 6) wskazuje możliwości rozwoju wykorzystania zasobów oceanów i mórz;
 - 7) charakteryzuje zmiany w strukturze zużycia energii postępujące wraz z rozwojem gospodarczym państw świata i ocenia skutki wynikające z rosnącego zużycia energii oraz konieczność pozyskiwania nowych źródeł energii;
 - 8) wskazuje wpływ czynników lokalizacji przemysłu na rozmieszczenie i rozwój wybranych branż;

-
- 9) uzasadnia różnice ilościowe i jakościowe produkcji przemysłowej państw na różnym poziomie rozwoju gospodarczego i ocenia wpływ przemysłu zawansowanych technologii na rozwój gospodarczy i jakość życia;
 - 10) charakteryzuje znaczenie usług materialnych i niematerialnych;
 - 11) planuje i prowadzi badania różnicowania usług w miejscu zamieszkania;
 - 12) przedstawia, na podstawie danych statystycznych, poziom zaspokojenia potrzeb na usługi podstawowe i wyspecjalizowane w państwach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego;
 - 13) analizuje kierunki geograficzne i strukturę towarową eksportu i importu w wybranych państwach;
 - 14) wskazuje i uzasadnia pozytywne i negatywne skutki globalizacji i integracji politycznej;
 - 15) wyjaśnia przyczyny i przebieg konfliktów zbrojnych w wybranych regionach współczesnego świata.
10. Geografia Polski – środowisko przyrodnicze. Uczeń:
- 1) opisuje cechy ukształtowania powierzchni Polski i określa jej związek z budową geologiczną, wykazuje wpływ orogenezy i zlodowaceń na ukształtowanie powierzchni kraju;
 - 2) ocenia walory i określa cechy środowiska decydujące o krajobrazie wybranych krain geograficznych Polski;
 - 3) charakteryzuje klimat Polski na podstawie danych liczbowych i map klimatycznych i ocenia gospodarcze konsekwencje różnicowania długości okresu wegetacyjnego w Polsce;
 - 4) omawia cechy reżimu polskich rzek;
 - 5) charakteryzuje składowe bilansu wodnego Polski w roku hydrologicznym;
 - 6) wskazuje znaczenie przyrodnicze i gospodarcze jezior i sztucznych zbiorników wodnych;
 - 7) wyjaśnia przyczyny niedoboru wody w wybranych regionach i wskazuje skutki gospodarcze;
 - 8) charakteryzuje typy naturalnych zbiorowisk roślinnych i wskazuje charakterystyczne gatunki;
 - 9) wyjaśnia występowanie gleb strefowych i niestrefowych w Polsce;
 - 10) przedstawia dominanty środowiska krain geograficznych Polski na podstawie map tematycznych, danych statystycznych i obserwacji bezpośrednich;
 - 11) uzasadnia konieczność działań na rzecz restytucji i zachowania naturalnych elementów środowiska w Polsce (w tym także działań podejmowanych we współpracy z innymi państwami).

11. Geografia Polski – zagadnienia ludnościowe. Uczeń:

- 1) charakteryzuje rozwój demograficzny Polski w wybranych okresach na podstawie danych statystycznych i wyjaśnia zmiany kształtu piramidy wieku i płci ludności Polski wraz z rozwojem gospodarczym oraz porównuje ją z innymi państwami;
- 2) wyjaśnia zmiany w strukturze zatrudnienia ludności Polski;
- 3) wskazuje regionalne zróżnicowanie rynku pracy w Polsce;
- 4) analizuje okresowe zmiany salda migracji zewnętrznych i wewnętrznych oraz wyjaśnia ich przyczyny;
- 5) wyjaśnia zmiany procesów urbanizacyjnych i osadnictwa wiejskiego, wiążąc je z przemianami gospodarczymi i społecznymi w Polsce.

12. Geografia Polski – działalność gospodarcza. Uczeń:

- 1) ocenia poziom wykorzystania warunków naturalnych na podstawie wielkości i rodzajów produkcji rolniczej w porównaniu z innymi państwami Unii Europejskiej;
- 2) wskazuje zmiany strukturalne zachodzące w polskim rolnictwie;
- 3) wskazuje obszary występowania podstawowych zasobów naturalnych i analizuje zmiany wielkości ich eksploatacji;
- 4) porównuje wielkość i strukturę produkcji energii elektrycznej w Polsce i innych państwach świata;
- 5) wskazuje dziedziny produkcji przemysłowej dynamicznie się rozwijające;
- 6) przedstawia zmiany w gospodarce Polski spowodowane jej restrukturyzacją i modernizacją po 1990 r.;
- 7) wskazuje przykłady i znaczenie inwestycji zagranicznych w Polsce dla rozwoju społeczno-gospodarczego kraju;
- 8) przedstawia zróżnicowanie sektora usług w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej;
- 9) podaje przykłady przekształceń własnościowych w polskiej gospodarce mające wpływ na zmiany struktury produkcji i stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i usług;
- 10) wskazuje głównych partnerów handlowych oraz kierunki geograficzne i strukturę towarową wymiany międzynarodowej Polski.

ZALECANE WARUNKI I SPOSÓB REALIZACJI

W nauczaniu *geografii* zaleca się ograniczenie zakresu wiedzy encyklopedycznej na rzecz kształtowania u uczniów umiejętności korzystania z różnego rodzaju źródeł informacji geograficznej i ich analizy.

Koncepcja wymagań na III etapie edukacyjnym opiera się na odejściu od dominacji geografii ogólnej: fizycznej i społeczno-ekonomicznej, na rzecz geografii regionalnej (łatwiejszej i bardziej interesującej dla ucznia na tym etapie edukacyjnym). Na podstawie wybranych regionów, uczeń będzie poznawał podstawy geografii ogólnej, zróżnicowanie środowiska przyrodniczego, zróżnicowanie społeczno-kulturowego regionów oraz sposoby gospodarowania człowiekiem w świecie.

Nauczyciel powinien zdecydować, czy uczeń powinien wcześniej poznać geografii Polski czy geografii świata. Argumentem przemawiającym za wcześniejszym wprowadzeniem geografii Polski są niewątpliwe walory zasady „od bliższego do dalszego” (zasady należącej do tradycji polskiej edukacji geograficznej, a obecnie konsekwentnie stosowanej w edukacji geograficznej w Europie Zachodniej) oraz możliwość porównywania, odnoszenia do Polski (a tym samym utrwalenia) istotnych cech środowiska, społeczeństwa, gospodarki innych poznawanych państw i regionów w świecie.

Wskazane jest w znacznie większym zakresie korzystanie z obserwacji bezpośrednich, dokonywanych przez uczniów w trakcie zajęć w terenie i wycieczek, oraz jak najczęstsze nawiązywanie do regionu, w którym uczeń mieszka.

Koncepcja wymagań na IV etapie edukacyjnym, w zakresie podstawowym, opiera się na założeniu, że uczeń powinien poznać zagadnienia społeczne i gospodarcze oraz problemy środowiska przyrodniczego współczesnego świata. Wybór tematów ilustrujących te zagadnienia powinien ulegać zmianie w zależności od wagi i aktualności problemów, które pojawiają się we współczesnym świecie. Ich występowanie, zasięg terytorialny i wpływ na rozwój państw i regionów jest tak duży, że zmieniają one sytuację społeczną, gospodarczą, polityczną, kulturową oraz stan środowiska naturalnego miejsc i regionów. Zakłada się, że poznając zjawiska w skali globalnej uczeń powinien wykorzystać wiedzę dotyczącą poszczególnych państw i regionów, zdobytą na wcześniejszych etapach edukacyjnych.

W podstawie programowej połączono treści z zakresu geografii fizycznej i społeczno-gospodarczej oraz położono większy nacisk na kształtowanie umiejętności i szukanie relacji między środowiskiem przyrodniczym a działalnością człowieka na Ziemi. Nauczyciel może rozszerzyć podstawowy zakres treści na temat środowiska przyrodniczego o zagadnienia, które uzna za niezbędne dla wyjaśnienia procesów globalnych. W każdym przypadku, wybór i układ omawianych tematów powinien być dostosowany do potrzeb i zdolności uczniów.

Podczas zajęć z *geografii* w zakresie rozszerzonym, z powodu rozdzielenia w podstawie programowej zagadnień geografii świata od geografii Polski, wskazane jest poświęcenie przynajmniej 1/3 czasu na edukację w zakresie geografii Polski.

KOMENTARZ DO PODSTAWY PROGRAMOWEJ PRZEDMIOTU GEOGRAFIA

Wprowadzenie – Mirosława Czerny	177
Geografia w gimnazjum – Elżbieta Szkurlat	179
1. Koncepcja kształcenia geograficznego w gimnazjum	179
1.1. Główne cele i założenia kształcenia geograficznego w gimnazjum	179
1.2. Zmiany w doborze treści kształcenia	181
2. Analiza wymagań programowych	184
2.1. Język zapisu wymagań programowych	184
2.2. Uwagi do wymagań programowych w gimnazjum, według działów nauczania	185
3. Zalecenia dydaktyczno-metodyczne kształcenia geograficznego w gimnazjum	189
3.1. Metody i środki dydaktyczne	189
3.2. Obserwacje bezpośrednie i zajęcia w terenie	191
I klasa liceum – Mirosława Czerny	192
Globalizacja – przewodnim tematem w I klasie liceum	192
Geografia globalnego rozwoju w dydaktyce geografii w liceum	192

Spis treści

Wprowadzenie – Mirosława Czerny

Celem, który przyświecał autorom przy opracowywaniu nowej podstawy programowej *geografii* było pokazanie tej dyscypliny jako przedmiotu, który dostarcza uczniowi dynamicznej, stale zmieniającej się i użytecznej w życiu codziennym wiedzy. Autorzy pragną, by *geografia* stała się przedmiotem lubianym i rozumianym przez uczniów gimnazjów i liceów. Pomóc w tym mają nie tylko nowoczesne sposoby i metody nauczania, już wprowadzane i stosowane w szkołach, ale nowe spojrzenie na przedmiot nauczania *geografii* w XXI wieku. Autorzy całkiem świadomie zakładają, że nastąpi zerwanie z tradycyjną, XIX-wieczną nauką, opierającą się na nauczaniu faktów i traktowaniu geografii jako zbioru wiadomości encyklopedycznych na temat obiektów i zjawisk geograficznych. Dziś celem nauczania *geografii* jest pokazanie młodemu człowiekowi współczesnego świata – wielu jego obliczy, wzajemnie powiązanych procesów i zjawisk, roli jaką jednostka odgrywa dziś w świecie oplecionym sieciami – rzeczywistymi i wirtualnymi. Oczekujemy, że programy nauczania i podręczniki, przygotowane na podstawie zaproponowanej podstawy programowej zaopatrzą ucznia w narzędzia i metody, które pozwolą mu nie tylko zrozumieć istniejące zjawiska i procesy, ale też analizować je i oceniać. Wymaga to także nowego podejścia do nauczania *geografii* przez nauczycieli tego przedmiotu.

Młody człowiek, który ma dostęp do nowoczesnych źródeł informacji, każdego dnia dowiaduje się o nowych wydarzeniach politycznych (np. wojnach, zamachach terrorystycznych, tworzeniu się bloków integracyjnych i sojuszy), gospodarczych (np. kryzysach finansowych, cenach ropy naftowej, miejscach i wielkości produkcji samochodów osobowych), społecznych i kulturalnych (nielegalnych imigrantach do Unii Europejskiej, nowych obiektach na liście światowego dziedzictwa UNESCO, powstawaniu zamkniętych osiedli mieszkaniowych na terenach miast) i w środowisku naturalnym (np. klęskach żywiołowych, zmianach klimatycznych, topnieniu lodowców, osuwiskach i lawinach na trasach narciarskich), które stanowią przedmiot badań geografii i powinny stanowić także przedmiot nauczania tej dyscypliny.

Geografia pozwala zrozumieć i krytycznie ocenić zjawiska i procesy zachodzące we współczesnym świecie. Nauka geografii powinna więc ułatwić analizowanie dynamiki i złożoności relacji między człowiekiem i światem, który go otacza.

Autorzy podstawy programowej zakładają, że uczeń opanuje najważniejsze pojęcia z dziedziny geografii, pozna procesy w przestrzeni geograficznej – globalnej, regionalnej i lokalnej, oraz nauczy się je interpretować. Przykłady, które nauczyciel będzie dobierał dla wyjaśnienia zjawisk i procesów geograficznych będą stale aktualizowane i dostosowywane do zmieniającej się sytuacji społecznej, gospodarczej, politycznej i w środowisku naturalnym w kraju i na świecie.

Takie podejście ma wiele zalet:

1. Zawiera te treści, które są najważniejsze w poznaniu i zrozumieniu współczesnego świata.
2. Pokazuje, na czym polega przestrzeganie zasad zrównoważonego rozwoju w życiu codziennym oraz w polityce gospodarczej oraz konsekwencji ich stosowania dla obecnego i przyszłego rozwoju.
3. Pokazuje relacje między stanem środowiska naturalnego, systemem osadnictwa i gospodarowaniem człowieka na różnych szczeblach przestrzennego odniesienia (w regionie, w kraju, na całym świecie).

Na każdym poziomie nauczania proponowane treści zawierają następujące, stałe elementy, które powinny stanowić podstawę dla omawianych zagadnień:

1. Pokazywanie wzajemnych relacji i współzależności (między ludźmi i miejscami oraz regionami, w których przyszło im żyć i pracować).
2. Zwracanie uwagi na ciągle zmiany zachodzące w świecie (w krajach, w regionach, w miastach i w najbliższej okolicy) ze szczególnym podkreśleniem tego, że geografia nie jest nauką o statycznym obrazie zagospodarowania przestrzeni i warunkach środowiska naturalnego, lecz o stale zmieniającej się sieci relacji społecznych, politycznych, gospodarczych, środowiskowych w przestrzeni.

3. Pokazywanie wpływu procesów globalnych na obraz przestrzennego zagospodarowania i na zjawiska oraz procesy zachodzące w społeczeństwie i w środowisku naturalnym w skali lokalnej.
4. Uświadamianie uczniom, że społeczne i kulturowe zróżnicowanie przestrzeni geograficznej przekłada się na wybory dokonywane przez jednostki i grupy społeczne, a w konsekwencji na procesy rozwoju.

Geografia w gimnazjum – Elżbieta Szkurlat

1. Koncepcja kształcenia geograficznego w gimnazjum

1.1. Główne cele i założenia kształcenia geograficznego w gimnazjum

Koncepcja kształcenia geograficznego na III etapie edukacyjnym opiera się na konsekwentnym odejściu od przekazywania uczniom opisowej wiedzy encyklopedycznej na rzecz wykorzystania kształcących walorów *geografii* i kształtowania umiejętności. Zakres i rodzaj wiedzy podporządkowany został realizacji następujących celów i założeń kształcenia geograficznego:

- **Rozumowanie na lekcjach *geografii*.** Nadrzędnym celem kształcenia geograficznego jest wyjaśnianie zjawisk i procesów zachodzących w środowisku geograficznym oraz wyjaśnianie ich zróżnicowania przestrzennego. Lekcje *geografii* powinny pozwolić uczniowi lepiej rozumieć współczesną rzeczywistość, a także zachodzące w świecie przemiany. Treści geograficzne dobrane zostały pod kątem kształcenia myślenia geograficznego, szczególnie myślenia przyczynowo-skutkowego prowadzącego do rozumienia zjawisk i procesów zachodzących współcześnie w środowisku przyrodniczym, gospodarce, życiu społecznym w różnych skalach przestrzennych (lokalnej, regionalnej, krajowej, globalnej). Identyfikowanie tych powiązań stanowi podstawę rozumienia wzajemnych relacji przyroda-człowiek stanowiącego kluczowe zadanie kształcenia geograficznego.
- **Wykorzystanie walorów *geografii* jako dziedziny wiedzy integrującej nauki przyrodnicze z naukami społecznymi i humanistycznymi.** Integracja ta odbywa się poprzez ukazywanie interakcji człowieka i środowiska zachodzących na określonym terytorium. Wiedza dotycząca funkcjonowania i systemu powiązań w środowisku przyrodniczym należy w zasadniczej mierze do nauk przyrodniczych, natomiast problemy gospodarki i życia społecznego rozpatrywane ostatnio najczęściej w kontekście zmian cywilizacyjnych, kulturowych są przedmiotem poznania nauk społecznych i humanistycznych. Zatem rozpatrywanie relacji przyroda – człowiek stwarza wyjątkową okazję integrowania wiedzy należącej do różnych dziedzin.
- **Kształtowanie umiejętności.** Podstawowym założeniem kształcenia geograficznego jest odejście od lekcji bogatych w wiedzę encyklopedyczną, a ubogich pod względem kształcącym. Do kanonu umiejętności kształtowanych na lekcjach *geografii* należy umiejętność:

– **Korzystania z różnych źródeł informacji geograficznej.** Możliwie najczęściej stosowanym źródłem poznania geograficznego powinny być obserwacje bezpośrednie dokonywane w toku realizacji lekcji i zajęć w terenie. Jednym z efektów tych zajęć powinna być umiejętność dokonywania przez ucznia obserwacji oraz orientowania się w terenie przy wykorzystaniu planów i map. Korzystanie przez uczniów na lekcjach *geografii* z planów, map, fotografii, rysunków, wykresów, danych statystycznych, tekstów źródłowych oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych powinno prowadzić do sprawności w posługiwaniu się nimi w celu gromadzenia, przetwarzania oraz prezentowania informacji geograficznych. Ćwiczenia i zadania z mapami powinny stanowić podstawową i integralną część większości lekcji *geografii*.

– **Tworzenia wyobrażeń rzeczywistości oraz definiowania pojęć.** Zarówno bezpośrednio obserwacje środowiska geograficznego, jak i bogaty zestaw map i innych pomocy dydaktycznych powinny pozwolić – przy stosowaniu odpowiednich metod – na kształtowanie odpowiadających rzeczywistości wyobrażeń geograficznych będących podstawą definiowania, rozumienia i posługiwania się podstawowymi pojęciami geograficznymi. Jednocześnie liczba nowych, poznawanych przez uczniów pojęć powinna ulec zasadniczemu ograniczeniu.

– **Myślenia geograficznego.** Kształcenie myślenia odbywać się powinno poprzez aktywność ucznia i wykonywanie czynności umysłowych, w toku których wykonuje on szereg operacji myślowych, takich jak: analizowanie, syntetyzowanie, porównywanie, klasyfikowanie, abstrahowanie i uogólnianie. Myślenie geograficzne polega na czynnościach umysłu (rozumowaniu), za pomocą których przetwarzane są różnego rodzaju informacje geograficzne zakodowane w spostrzeżeniach, wyobrażeniach i pojęciach, co prowadzi do określonych wniosków, odkrywania związków i zależności oraz prawidłowości. Najlepszą drogą do kształcenia myślenia na lekcjach *geografii* jest z pewnością problemowe ujmowanie zagadnień, tj. stosowanie metod sprzyjających formułowaniu problemów, stawianiu hipotez oraz ich weryfikowaniu.

– **Oceniania, wartościowania rzeczy i zjawisk.** Treści geograficzne sprzyjają kształtowaniu umiejętności przypisywania wartości według określonych kryteriów, przypisywania cech dodatnich i ujemnych, wyróżniania zalet i wad, mocnych i słabych stron, „za i przeciw”. Przedmiotem wartościowania może być np. ocena środowiska przyrodniczego pod kątem różnych form działalności człowieka, ocena skutków działalności człowieka w środowisku, ocena tempa i kierunków zmian w środowisku itp.

– **Prognozowania, przewidywania kierunków zmian w przyrodzie i życiu społeczeństw.** Jest to jedna z trudniejszych umiejętności, w której ważną rolę odgrywa właściwa diagnoza sytuacji obecnej i wyznacze-

nie tendencji zmian. Próby przewidywania zmian na podstawie pewnych danych, prostych obliczeń i obserwacji, dotyczących np. rozwoju ludności, zmian w środowisku, należy podejmować już na poziomie gimnazjalnym, gdyż jest to niezwykle ważna, praktyczna umiejętność, która w edukacji była dotychczas pomijana.

- **Zainteresowanie ucznia światem, Polską, własnym regionem.** Istotnym celem edukacji geograficznej w gimnazjum jest z jednej strony wykorzystanie naturalnej w tym wieku ciekawości świata, a z drugiej strony budzenie tej ciekawości poprzez fascynację nieznanymi regionami, ich różnorodnością, niepowtarzalnością przyrodniczą i kulturową.
- **Wykorzystanie wychowawczych walorów geografii.** Ważnym edukacyjnym zadaniem nauczyciela geografii jest kształtowanie postaw zrozumienia i przyjaźni w stosunku do innych grup społecznych, grup etniczno-kulturowych i narodów. W kształtowaniu takich postaw ważne jest prowadzenie uczniów do rozumienia zachowań i zwyczajów ludzi o różnym kolorze skóry, mówiących innymi językami, których codzienność związana jest z odmiennymi od naszych warunkami klimatycznymi, społeczno-gospodarczymi, ukształtowanymi w innych kręgach kulturowych. *Geografia* jak żadna inna nauka, powinna uczyć o kulturowym zróżnicowaniu świata, pozwalając zrozumieć specyficzne cechy i rolę innych narodów i grup w rozwoju cywilizacyjnym świata. Szacunek dla odmienności etnicznej, kulturowej może być na lekcjach geografii sposobem na łagodzenie naturalnych ego- i etnocentrycznych skłonności, wywoływać autentyczne zainteresowanie i sympatię w stosunku do obcych nam narodów i kultur. Jednocześnie proponowane w wymaganiach programowych treści geograficzne mogą sprzyjać kształtowaniu u uczniów postawy odpowiedzialności za środowisko, zainteresowania sprawami własnego kraju oraz takich cech osobowości, jak: poczucie tożsamości terytorialnej, patriotyzm, identyfikowanie się z krajem ojczystym.
- **Nadanie praktycznego wymiaru wiedzy geograficznej – zbliżenie geografii szkolnej do życia.** Częściej niż dotychczas zarówno nauczyciel, jak i uczeń powinni być świadomi użyteczności przekazywanej wiedzy i kształtowanych umiejętności geograficznych, możliwości ich stosowania w życiu codziennym. Realizacja tego pragmatycznego celu edukacji geograficznej wymaga stosowania go jako ważnego kryterium doboru treści, metod kształcenia oraz przedmiotu egzaminu gimnazjalnego.

1.2. Zmiany w doborze treści kształcenia

W stosunku do obowiązujących obecnie w gimnazjum podstaw programowych, wprowadzone zmiany wymagań polegają nie na zanegowaniu dotychczasowych treści i wprowadzeniu nowych, ale na zasadniczej zmianie proporcji pomiędzy głównymi działami nauczania geografii w gimnazjum.

Zmiana proporcji:

Mniej treści z zakresu:

1. *Geografii ogólnej*
2. *Geografii świata*
3. *Geografii ogólnej, geografii świata*

Więcej treści z zakresu:

- Geografii regionalnej*
- Geografii Polski*
- Geografii własnego regionu*

Istotnym założeniem jest odejście na etapie gimnazjum od dominacji geografii ogólnej – fizycznej i społeczno-ekonomicznej, aby nie powielić tej samej tematyki, zakresu i układu treści na poziomie gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej. Jest to zgodne z ogólnym założeniem reformy programowej, aby zakres i układ treści na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym nie powtarzały się tak, jak to było w dotychczas realizowanych programach nauczania geografii. Z zakresu geografii ogólnej uwzględnione zostały tylko te treści, które wprowadzają w poznanie geograficzne i pozwalają rozumowo uczyć geografii, tj. obejmują: przygotowanie ucznia do posługiwania się mapą, zagadnienia ruchów i oświetlenia Ziemi, podstawy klimatologii, geologii dynamicznej.

Geografia ogólna zastąpiona została w znacznej części geografiami regionalną. Dobór regionów został podporządkowany ukazaniu zróżnicowania środowiska przyrodniczego, zróżnicowania społeczno-kulturowego regionów, sposobów gospodarowania człowiekiem na świecie oraz poznaniu podstaw geografii ogólnej na przykładzie wybranych regionów.

• **Dlaczego geografia regionalna?**

1. Ze względu na liczne, od dawna dostrzegane walory edukacyjne geografii regionalnej:
 - a) zdobycie przez młodzież wiedzy o świecie, pozwalającej poznawać i rozumieć współczesną rzeczywistość;
 - b) ukazywanie przestrzennego zróżnicowania świata i przyczyn tego zróżnicowania;
 - c) możliwość analizy struktury środowiska z uwzględnieniem jego przeszłości i stanu współczesnego (dynamicznego ujmowania przekształceń zachodzących we współczesnym świecie);
 - d) ukazywanie syntezy relacji między przyrodą i działalnością człowieka
 - e) integrowanie różnorodnych kategorii wiedzy humanistycznej i społecznej z wiedzą przyrodniczą (a zatem łączenie treści z zakresu geografii fizycznej i społeczno-ekonomicznej);
 - f) możliwość odejścia od faktografii, a w zamian pokazywanie związków przyczynowo-skutkowych;
 - g) możliwość restauracji w geografii myślenia refleksyjnego i kontemplacji (m.in. krajobrazu, sensu nadawanego mu przez społeczności zamieszkujące dane terytorium, odmienności doświadczeń mieszkańców zamieszkujących obszary o różnych warunkach przyrodniczych, dialogu lub walki człowieka z tym środowiskiem);

-
- h) budzenie postawy ciekawości świata;
 - i) postrzeganie procesów o charakterze globalnym, uniwersalnym przez pryzmat zmian regionalnych;
 - j) szeroki zakres wykorzystania mapy jako źródła poznania geograficznego;
 - k) możliwość kształtowania wyobrażeń i pojęć na konkretnych przykładach.
2. Geografia regionalna jest dla ucznia na tym etapie łatwiejsza niż geografia ogólna.
 3. Łatwiej zainteresować gimnazjalistę geografiami regionalnymi niż geografiami ogólnymi.

• **Dlaczego geografia Polski?**

1. Przy przyjętej koncepcji szkoły ponadgimnazjalnej jest to jedyna okazja poznania geografii kraju ojczystego przez wszystkich uczniów. Na etapie ponadgimnazjalnym nie będzie już geografii Polski w nauczaniu dla wszystkich uczniów.
2. Znajomość geografii Polski jest obok znajomości języka polskiego i historii elementem edukacji narodowej o charakterze podstawowym.
3. Nauka geografii Polski stwarza okazję do rozwijania trwałego zainteresowania młodzieży sprawami kraju w kontekście rzetelnej o nim wiedzy dotyczącej jego obecnej sytuacji w aspekcie przyrodniczym, gospodarczym, politycznym, społecznym oraz znaczenia Polski w Europie i świecie. Wybitna rola geografii w wychowaniu obywatelskim, patriotycznym polega na tym, że dając podstawy wiedzy o kraju, stwarza jednocześnie możliwość konfrontacji wiedzy zdobywanej przez uczniów w szkole z otaczającą ich rzeczywistością. Obraz Polski ostatecznie ukształtowany w umyśle i pamięci ucznia powinien być obrazem prawdziwym. Uczeń powinien wiedzieć, jak naprawdę wygląda nasz kraj, jak w nim żyją i pracują ludzie, co jest godne najwyższej oceny oraz najgłębszego szacunku i uznania, a co jeszcze pozostaje do zrobienia.

• **Dlaczego własny region?**

1. Jest to sposób na odejście od werbalnego poznania geograficznego, a w zamian – na pogłądowe nauczanie *geografii*.
2. Treści dotyczące miejsca zamieszkania, regionu, w których analizie i interpretacji uczniowie wykorzystują swoje własne, bezpośrednie obserwacje mogą być dla nich bardziej interesujące.
3. Wiedza geograficzna staje się bardziej użyteczna, przydatna w życiu codziennym.
4. Ucząc geografii miejsca, w którym uczeń żyje, nauczyciel ma możliwość kształtowania jego tożsamości terytorialnej, dobrze rozumianego patriotyzmu lokalnego, poczucia odpowiedzialności za miejsce zamieszkania.

2. Analiza wymagań programowych

2.1. Język zapisu wymagań programowych

Istotnym założeniem opisu wymagań było z jednej strony eksponowanie wymagań dotyczących kształcenia najważniejszych umiejętności, a z drugiej przyporządkowanie im określonych treści stanowiących najważniejsze elementy poznania, tak aby tworzyły one spójną strukturę wiedzy geograficznej. Taka koncepcja – komplementarnego zapisu szczegółowych wymagań w zakresie kształtowania umiejętności oraz treści poznania jest trudna, gdyż o ile treści można rozpisać bardzo szczegółowo, to kształtowane wraz z nimi umiejętności powtarzają się. Dążąc do precyzyjnego ujęcia w wymaganiach programowych zarówno treści, jak i kształtowanych umiejętności, wprowadzono przy ich opisie szereg tzw. czasowników operacyjnych. Pełnią one w zapisie wymagań niezwykle ważną funkcję, gdyż kierują uwagę na to, co powinno być istotą pracy uczniów i nauczyciela na lekcji, a jednocześnie wskazują na to, co stanowi kryterium wymagań z zakresu geografii na gimnazjalnym egzaminie zewnętrznym.

Poniżej dokonano zestawienia i krótkiego objaśnienia czasowników operacyjnych stosowanych najczęściej do określenia wymagań programowych z geografii w gimnazjum.

Uczeń:

- *Analizuje*, wyodrębnia z danej części jej elementy wykorzystując przy tym różne źródła wiedzy geograficznej;
- *Opisuje*, przedstawia najważniejsze cechy, aspekty: obiektu, zjawiska, procesu – posługując się najczęściej materiałami źródłowymi;
- *Wymienia, podaje* np. przykłady, trafne pojęcia, określenia, informacje na podstawie źródeł (bez opisu); tego rodzaju wymaganie dotyczy najczęściej podania konkretnych, czasem bardzo szczegółowych informacji;
- *Odczytuje*, czyli potrafi czytać ze zrozumieniem informacje na podstawie źródła wiedzy geograficznej;
- *Określa, przedstawia, charakteryzuje*, czyli podaje zwięzły opis lub charakterystykę danego zjawiska lub procesu z uwzględnieniem odpowiedniej terminologii geograficznej;
- *Formułuje*, tworzy spójną logicznie, zwięzłą wypowiedź na konkretny temat, np. problem badawczy, hipotezy, twierdzenie o prawidłowości, wniosek z obserwacji, definicję;
- *Lokalizuje*, umieszcza poprawnie w przestrzeni, w terenie, na mapie;
- *Dobiera*, samodzielnie potrafi znaleźć, zaproponować np. źródło wiedzy, sposób postępowania;
- *Porównuje*, uwydatnia właściwości poprzez wyróżnienie, zestawienie cech wspólnych i różniących między obiektami, zjawiskami, procesami, pojęciami. Jedną z odmian jest przeciwstawianie – wskazywanie różnic;

- *Rozpoznaje, rozróżnia, identyfikuje*, czyli wyróżnia właściwe spośród podanych cech, przedmiotów, obiektów, zjawisk, procesów, pojęć;
- *Posługuje się, wykorzystuje, używa*, potrafi właściwie zastosować m. in. informacje, pojęcia, źródła wiedzy, przyrządy;
- *Prezentuje*, przedstawia np. wyniki obserwacji zjawisk i procesów, doświadczeń, w postaci graficznej (tabele, rysunki, schematy, zapisy) lub innej (np. fotografując); potrafi też zrobić odpowiednie notatki, projekt, prezentację multimedialną na zadany temat;
- *Wyjaśnia*, podaje powody, czyni coś zrozumiałym, np. występowanie, położenie, rozmieszczenie, następstwo zjawisk;
- *Interpretuje*, wyjaśnia sens np. podanych w różnej formie informacji (na mapie, w tekstach źródłowych, na rysunkach, schematach, wykresach, w Internecie), potrafi je omówić i przedstawić płynące z nich wnioski;
- *Wykazuje*, ujawnia istnienie, przedstawia w sposób przekonujący np. związków przyczynowo-skutkowych we wskazanym zakresie, różnic (przy porównaniu), zróżnicowania przestrzennego, znaczenia;
- *Uzasadnia*, popiera dowodami, dobiera właściwe argumenty istnienia czegoś (przykłady jw.);
- *Planuje, projektuje*, przedstawia schemat, zarys działań (np. człowieka w środowisku, doświadczenia, obserwacji), czyli przewiduje kolejne czynności do wykonania;
- *Ocenia*, wydaje opinię, przypisuje wartości konstruując logiczną, spójną i samodzielną wypowiedź na podstawie podanych lub posiadanych informacji na dany temat.

2.2. Uwagi do wymagań programowych w gimnazjum, według działów nauczania

Dział 1. Mapa – umiejętności czytania, interpretacji i posługiwania się mapą

Realizacja tego działu powinna być rozłożona w czasie i odbywać się na różnych lekcjach w ciągu całego cyklu kształcenia geograficznego w gimnazjum. Mapa jako podstawowe źródło wiedzy i bardzo ważna pomoc dydaktyczna w kształtowaniu umiejętności powinna być stosowana nie tylko w celu lokalizowania obiektów i zjawisk w przestrzeni oraz odczytywania informacji, ale przede wszystkim do ich interpretowania: wyjaśniania przyczyn występowania, klasyfikowania, uogólniania, wnioskowania indukcyjnego, dedukcyjnego, określania związków przyczynowo-skutkowych, formułowania twierdzeń o prawidłowościach, wartościowania zjawisk, prognozowania, itp.

Dział 2. Kształt, ruchy Ziemi i ich następstwa

Po omówieniu zagadnień związanych z kształtem i wymiarami Ziemi, przypomnieniu z wcześniejszego etapu edukacji pojęć takich, jak równik, równoleżniki, południk zerowy, południki, biegun nauczyciel wprowadza pojęcie

szerokości i długości geograficznej, prowadzi ćwiczenia w ich odczytywaniu na globusie, a w następnej kolejności przeprowadza szereg ćwiczeń w ich odczytywaniu na mapie. Ze względu na trudności i braki uczniów w przygotowaniu matematycznym, braki w wyobraźni przestrzennej, umiejętność określania położenia matematyczno-geograficznego musi być poddawana wielokrotnej weryfikacji w toku całej edukacji geograficznej w gimnazjum. Wprowadzenie zagadnień związanych z ruchami Ziemi powinno być poprzedzone przypomnieniem wniosków z obserwacji bezpośrednich dokonywanych na lekcjach *przyrody*, a dotyczących m.in.: zmiany miejsc wschodu i zachodu Słońca w ciągu roku, zmian długości dnia i nocy oraz wysokości Słońca w momencie górowania w różnych porach roku. Jako najważniejsze geograficzne następstwa ruchów Ziemi należy rozumieć: następstwo dnia i nocy, czas słoneczny, zmiany w oświetleniu i długości trwania dnia i nocy na Ziemi, zmiany wysokości Słońca w momencie górowania w różnych porach roku i różnych szerokościach geograficznych.

Dział 3. Wybrane zagadnienia geografii fizycznej

Wiodącym celem tego działu jest zdobycie przez uczniów elementarnej wiedzy niezbędnej do rozumienia znaczenia głównych czynników klimatotwórczych (szerokości geograficznej, ukształtowania powierzchni, wysokości n.p.m., odległości od morza i prądów morskich), i najważniejszych czynników rzeźbotwórczych (wody, wiatru, lodu lodowcowego). Do ważnych kształtowanych w tym dziale umiejętności należy analiza i interpretacja map, wykresów, danych dotyczących temperatur, opadów i klimatu.

Dział 4. Położenie i środowisko przyrodnicze Polski

Na realizację tej części wymagań należy poświęcić stosunkowo dużo czasu. Wprawdzie obejmują one tylko 5 grup tematycznych, jednak w większości są to zagadnienia, z którymi uczeń spotyka się po raz pierwszy: dotyczy to szczególnie wydarzeń z przeszłości geologicznej Polski, cech jej klimatu oraz czynników je kształtujących. Niezwykle ważna jest w tych tematach pogłębliwość, wytworzenie na początku wyobrażeń (dlatego też nie można wprowadzać zbyt wielu nowych pojęć, ale np. najważniejsze wydarzenia geologiczne przedstawić w formie obrazów), skupienie uwagi tylko na wskazanych wymaganiach, bez uwzględniania zagadnień pobocznych, które były uwzględniane w dotychczas realizowanych programach. Zagadnieniem dominantowym klimatu Polski jest ścieranie się na obszarze Polski oceanicznych i kontynentalnych mas powietrza, którego efektem jest zmienność pogody mająca wpływ na niektóre zjawiska gospodarcze (zwłaszcza rolnicze i transportowe) oraz samopoczucie człowieka. Wymagania 1) i 5) odnoszą się głównie do umiejętności czytania map różnej treści.

Dział 5. Ludność Polski

Wstępną część tematyki demograficznej Polski stanowić powinno przyswojenie przez uczniów podstawowych pojęć i terminów demograficznych niezbęd-

nych w wyobrażeniu sobie i rozumieniu poznawanych wielkości charakteryzujących sytuację demograficzną naszego kraju. Ta część wstępna przy demografii Polski jest bardzo istotna, gdyż nie przewidziano odrębnego rozdziału (tak jak przy geografii fizycznej) poświęconego ogólnym zagadnieniom z tego zakresu. Należy zwrócić uwagę na to, że zasadnicza część wymagań w tym dziale dotyczy umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji geograficznej, a nie pamięciowego opanowania informacji. Praca uczniów na lekcjach polega zatem głównie na: odczytywaniu, analizowaniu, porównywaniu, wykazywaniu różnic, charakteryzowaniu. Wiele jest w tym dziale odniesień wielkości dotyczących Polski do wielkości charakteryzujących własny region.

Dział 6. Wybrane zagadnienia geografii gospodarczej Polski

Celem nauczania tego działu nie jest z pewnością preferowanie wiedzy encyklopedycznej i statystycznej w postaci wyliczenia obszarów upraw, zakładów przemysłowych, ich lokalizacji, wielkości produkcji rolnej, przemysłowej itp. Wiedza tego typu jest krótkotrwała, zmienna i nie budzi zainteresowania młodzieży. W analizowanym dziale priorytetowym zadaniem jest poznanie wybranych zagadnień dotyczących cech polskiego rolnictwa, struktury źródeł energii w Polsce, zmian zachodzących w przemyśle, tempa rozwoju usług w Polsce, ich znaczenia dla sprawnego funkcjonowania gospodarki nowoczesnej, łączności oraz sprawnie działającego transportu.

Dział 7. Regiony geograficzne Polski

Wskazane w wymaganiach zagadnienia dominantowe powinny sprzyjać ograniczeniu materiału faktograficznego. Jest to możliwe do osiągnięcia, gdy przyjmiemy jako dominujące zagadnienie indywidualność przyrodniczą i gospodarczą poszczególnych regionów i związki pomiędzy warunkami przyrodniczymi i gospodarką. Akcentowanie cech odróżniających jednostki geograficzne ma tę przewagę nad monograficznym opisem każdej z nich, że koncentruje uwagę na treściach najistotniejszych, sprzyjając selekcji materiału. Przykładowo: dla Wyżyny Lubelskiej – krajobraz lessowy i rolnictwo w sprzyjających warunkach przyrodniczych; dla Pojezierza Mazurskiego – krajobraz polodowcowy, rozwój turystyki. Praktycznym aspektem problematyki tego działu jest wykorzystanie map tematycznych i turystycznych, m.in. w projektowaniu przez uczniów tras wycieczek po wybranym regionie w Polsce i we własnym regionie.

Dział 8. Sąsiedzi Polski – zróżnicowanie geograficzne, przemiany

Wyjściowym zadaniem poznawczym jest analiza porównawcza środowiska przyrodniczego, gospodarki i sytuacji społecznej wszystkich krajów sąsiadujących z Polską. Efektem tego porównania powinno być ostatecznie wskazanie dominujących cech wyróżniających poszczególne kraje. W drugiej części realizacji wymagań programowych w tym dziale, uwaga zostaje skupiona już tylko na wybranych problemach odnoszących się do sąsiadów Polski, w tym głównie tego, który jest najbliższym sąsiadem regionu, w którym uczeń mieszka.

Dział 9. Europa. Relacje przyroda – człowiek – gospodarka

Ideą przewodnią tego działu jest z jednej strony geograficzne poznanie kontynentu i wybranych regionów Europy, a z drugiej poznanie na ich przykładzie relacji pomiędzy środowiskiem przyrodniczym a warunkami życia i gospodarowaniem człowiekiem w środowisku. Poznanie geograficzne Europy i relacji pomiędzy przyrodą a gospodarką odbywać się powinno w dużej części na podstawie map tematycznych. Ich wykorzystanie obejmuje zarówno tzw. czytanie mapy (np. cech położenia, cech środowiska), jak i przede wszystkim identyfikowanie związków i zależności (np. związek pomiędzy warunkami przyrodniczymi a kierunkami rozwoju rolnictwa Francji, wpływ gór na cechy środowiska i gospodarkę krajów alpejskich, związki pomiędzy cechami środowiska przyrodniczego a kierunkami rozwoju gospodarczego krajów skandynawskich).

Dział 10. Wybrane regiony świata. Relacje: człowiek – przyroda – gospodarka

Na przykładzie wybranych regionów świata uczeń ma poznać, w jaki sposób rozwój cywilizacji, forma bytowania człowieka, kultura wpływa na relacje pomiędzy człowiekiem i przyrodą. O ile w poprzednim dziale geografii regionalnej ideą przewodnią jest ukazanie relacji przyroda-człowiek w duchu oddziaływania środowiska na działalność człowieka, to w tej części, nie negując na omawianych obszarach również powyżej określonego kierunku relacji, założeniem edukacyjnym jest eksponowanie czynników kulturowych i ich wpływu na gospodarowanie w środowisku. Takie podejście odpowiada koncepcji nauczania geografii regionalnej prezentowanej przez Stanisława Pawłowskiego a zawierających się w słowach:

„Porządek nauczania geografii jest tradycją uświęcony. Wychodzi się od natury, a przychodzi do kultury. A jednak ma on przy dzisiejszym pojmowaniu geografii duże wady. Nauka o krajobrazach i związkach wymaga tedy innego ustawienia zjawisk. Są krainy, w których zjawiska kultury wybijają się na plan pierwszy. Dlaczegoż by od nich nie zaczynać? Stąd, metodycznie biorąc, punktem wyjścia dla uszeregowania treści winna stać się ta grupa związków przyrody i człowieka, o której przy danej krainie ma się uczyć” (Pawłowski, 1928, s. 87).

W układzie treści lekcji w tym dziale priorytetem jest zatem ukazanie gospodarowania człowieka w środowisku i stylów życia mieszkańców związanych z rozwojem cywilizacyjno-kulturowym na tle warunków naturalnych.

Autorzy podstawy programowej nie przesądzają kolejności poznania: czy wcześniej geografia Polski, czy geografia świata. Argumentem przemawiającym za wcześniejszym wprowadzeniem geografii Polski są niewątpliwe walory zasady „od bliższego do dalszego” (zasady należącej do tradycji polskiej edukacji geograficznej, a obecnie często stosowanej w edukacji geograficznej w Europie Zachodniej) oraz możliwość porównywania, odnoszenia do Polski (a tym samym utrwalenia) istotnych cech środowiska, społeczeństwa, gospodarki innych poznawanych krajów i regionów na świecie. Mankamentem

takiego układu jest to, że stosunkowo trudne zagadnienia geografii Polski będą poznawać uczniowie młodszy w stosunku do obecnych uczniów o 2 lata. Z kolei pozostawienie geografii Polski na ostatnią, końcową klasę gimnazjum, gdy uczniowie poświęcają więcej czasu na przygotowanie do egzaminu odbywającego się już w kwietniu, wydatnie skraca czas na jej naukę. Wydaje się zatem sensownym pozostawić swobodę wyboru kolejności wprowadzania tych części *geografii* z zastrzeżeniem, że w klasie, w której ma być realizowana geografia Polski powinny być dwie godziny *geografii* w tygodniu.

3. Zalecenia dydaktyczno-metodyczne kształcenia geograficznego w gimnazjum

3.1. Metody i środki dydaktyczne

- **We wszystkich działach nauczania *geografii* w gimnazjum:**

1. Zaleca się zdecydowane odejście od metod podających i przejście do kształcenia poszukującego. Szczególnie wskazane jest stosowanie różnego rodzaju form ćwiczeniowych (z mapą, ilustracjami, tekstem źródłowym), metod aktywnych (m.in. graficznego zapisu, decyzyjnych, metody problemowej, dyskusji), metod waloryzacyjnych, eksponujących.
2. Stosowanie porównań – odnoszenie poznawanych cech, zjawisk, wielkości do poznawanych wcześniej, a dotyczących np. innego kraju, Polski, własnego regionu.

- **W nauczaniu geografii regionalnej:**

1. **Unikanie stylu encyklopedyczno-schematycznego**, tj. przekazywania nadmiernej ilości nie powiązanych ze sobą informacji (encyklopedyzm) oraz podawania ich według stałego, powtarzającego się układu, porządku, np. ukształtowanie powierzchni, klimat, wody, gleby, roślinność, informacje demograficzne, rolnictwo, przemysł, transport itp. (schematyzm). Pożądane jest zatem stosowanie różnych układów treści, różnej kolejności faktów, byleby tworzyły one strukturę stanowiącą jedność wzajemnie powiązanych elementów.
2. **Selekcję materiału dokonywaną drogą uwzględniania tzw. zagadnień węzłowych**, tj. doboru charakterystycznych faktów dotyczących środowiska geograficznego, zjawisk społecznych i gospodarczych, które decydują o odrębności środowiska, oddziałują w dużym stopniu na inne elementy środowiska oraz dziedziny gospodarki i życie społeczeństwa, nadają danemu regionowi piętno indywidualności. Np. w charakterystyce obszarów półpustynnych i pustynnych węzłowym faktem może być klimat, ponieważ wpływa w sposób decydujący na pozostałe elementy środowiska geograficznego, a więc na stosunki wodne, gleby, szatę roślinną i świat zwierząt. Warunki pustynne oddziałują również na powstanie i kształtowanie charakterystycznych form rzeźby pustynnej, a także na zajęcia i sposób życia ludzi. Zagadnieniem węzłowym w charakterystyce Japonii mogą być szczególne cechy społeczno-kultu-

rowe mieszkańców, które w istotny sposób wpływają na osiągnięcia gospodarcze i pokonywanie przyrodniczych barier rozwoju tego kraju.

Zagadnienia węzłowe sprzyjają:

- a) zainteresowaniu ucznia i skupianiu jego uwagi na najistotniejszych dla danego regionu zjawiskach i procesach przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych;
- b) unikaniu encyklopedyzmu i schematyzmu;
- c) eksponowaniu cech indywidualnych, typowych regionów;
- d) tworzeniu syntez wskazujących na związki i zależności, a szczególnie syntez relacji pomiędzy przyrodą i działalnością człowieka;
- e) pogłębionemu poznaniu i należytemu rozumieniu, dokonywaniu oceny, wartościowaniu;
- f) ustalaniu pewnych prawidłowości, które można stosować w nowych sytuacjach geograficzno-poznawczych.

3. Stosowanie metody studiów przykładowych. Studium przykładowe jest to szczegółowe studium jednostki (regionu, jednostki administracyjnej, miasta, wsi, gospodarstwa rolnego, innych obiektów geograficznych) dobrze reprezentującego cechy, zjawiska, procesy relacje przyroda-człowiek, typowe dla większych obszarów. Założeniem tej metody jest samodzielne poznawanie przykładowej jednostki przez uczniów, korzystających z przygotowanych przez nauczyciela materiałów źródłowych. Metoda ta cechuje się szczegółowym poznaniem i możliwością wielostronnego spojrzenia na dany obszar i jego mieszkańców, np. styl życia, źródła utrzymania, rytm pracy, problemy z racjonalnym gospodarowaniem w środowisku. W metodzie studiów przykładowych dominuje nauczanie przez analogię. Zasadniczą trudność w realizacji tej metody stanowi właściwy dobór reprezentatywnego przykładu oraz przygotowanie dobrych materiałów źródłowych do samodzielnej pracy uczniów na lekcji.

4. Stosowanie metody ewolucyjno-krajobrazowej. Polega ona na odtwarzaniu, rekonstruowaniu dominujących cech krajobrazów, które występowały na danym obszarze w przeszłości, a które mogą być ciekawym źródłem wiedzy, pozwalającym poznać skalę i dynamikę zmian zachodzących na danym obszarze na różnych etapach rozwoju cywilizacyjnego i etapach korzystania człowieka ze środowiska przyrodniczego (etap przedagrarny, agrarny, industrialny, postindustrialny).

5. Wykorzystanie nowoczesnych mediów (m.in. fotografii lotniczej, obrazów trójwymiarowych, prezentacji multimedialnych, zasobów Internetu i in.) do prezentacji obrazów pomocnych w analizie i kontemplacji poznawanych krajobrazów

Warto w planowaniu lekcji przewidzieć miejsce i czas na ukazanie, analizę i, jeśli tylko to możliwe, kontemplację typowego dla danego regionu krajobrazu kulturowego wyrażającego relacje człowieka i przyrody. Może to być np. krajobraz tarasowy pól ryżowych, akwakultury, pól

uprawnych w kształcie kręgów, których istnienie związane jest z nawadnianiem w klimacie suchym lub półsuchym, upraw plantacyjnych na obszarze dawnej puszczy amazońskiej, krajobraz ulicy w Indiach, kraju muzułmańskim, ulicy w wielkim mieście amerykańskim, krajobraz pól naftowych, arabskiej dzielnicy handlowej, terenów komunikacyjnych czy wielkiego portu japońskiego. W wielu przypadkach przesłanką tej analizy może być wartościowanie relacji człowiek-przyroda w kategoriach dialogu człowieka ze środowiskiem lub jego degradacji, zniszczenia naturalnej dla przyrody harmonii i ładu.

- **W poznaniu własnego regionu:**

Z założeń konstrukcji programu, jak i szczegółowych wymagań programowych, wynika konieczność poznawania własnego regionu zarówno w sposób zorganizowany – z całą klasą, jak i indywidualnie przez każdego z uczniów. Treści dotyczące własnego regionu mogą stanowić punkt wyjściowy omawiania jakiegoś zagadnienia dotyczącego całego kraju, mogą też służyć porównaniom, wnioskowaniu, a także wartościowaniu faktów i procesów. W poznawaniu regionu, w którym uczeń żyje, ważne miejsce powinna zajmować edukacja środowiskowa i regionalna – kształtowanie świadomości i właściwej postawy wobec zmian stanu jego środowiska, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.

3.2. Obserwacje bezpośrednie i zajęcia w terenie

W toku kształcenia geograficznego w gimnazjum wskazane jest w znacznie większym niż dotychczas zakresie korzystanie z obserwacji bezpośrednich, dokonywanych przez uczniów (lekcji i zajęć w terenie, wycieczek) oraz jak najczęstsze nawiązywanie do regionu, w którym uczeń mieszka. Lekcje i zajęcia w terenie mają szansę sprawić, że martwe, dotychczas znane tylko z lekcji lub podręcznika elementy środowiska geograficznego, krajobrazy, nabiorą życia, przemówią pięknem przyrody i wzbudzą zainteresowanie. Możliwość konfrontacji teoretycznego przygotowania z oglądaną rzeczywistością i świadomość jej zrozumienia może być źródłem satysfakcji przeradzającej się w trwałe zainteresowanie otaczającym światem.

Mądrze poprowadzona wycieczka czy nawet 45-minutowa lekcja geografii w terenie może stanowić cenne przeżycie, przygodę poprzez zetknięcie się zarówno z przyrodą, jak i z dokumentami historii, zabytkami kultury, zagadnieniami życia gospodarczego czy też wyjątkową postawą ludzi. Może to być postawa zaangażowania, a nawet entuzjazmu dla wykonywanej pracy. Poznane przykłady dobrze spełnionych obowiązków i odpowiedzialności stanowią dla uczniów cenne okazje kształtowania obywatelskich postaw.

Wycieczki i zajęcia w terenie powinny być obowiązkowym, stałym i systematycznie stosowanym sposobem poznania geograficznego oraz kształtowania umiejętności w toku realizacji wymagań dotyczących: umiejętności czytania, interpretacji i posługiwania się planem i mapą, rozpoznawania form rzeźby, roli czynników rzeźbotwórczych, wietrzenia i erozji, rodzajów i wykorzystania skał, rodzajów

zasobów naturalnych, struktury użytkowania ziemi, zmian zachodzących w usługach, rolnictwie i przemyśle Polski, problemów ochrony środowiska. Znajomość z autopsji własnego regionu powinna być podstawą do porównań z innymi, polskimi regionami (Rozdział 7. Regiony geograficzne Polski), ale również odniesień do wielu innych zagadnień dotyczących Polski i innych krajów.

I klasa liceum – Mirosława Czerny

Globalizacja – przewodnim tematem w I klasie liceum

Wiedza na temat świata – miejsc bliskich i dalekich oraz wykorzystanie tej wiedzy dla działalności gospodarczej, polityki, wymiany myśli, należą od czasów wielkich odkryć geograficznych do podstawowych zasobów kształtujących obraz Ziemi w erze nowożytnej. Odkrycie Nowego Świata spowodowało rewolucję w postrzeganiu naszego globu. Począwszy od kartografów, którzy odkrywane ziemie mierzyli i rysowali na mapach poprzez podróżników i badaczy, którzy je badali i dostarczali fascynujących opisów podróży, po kupców i przedsiębiorców, którzy starali się włączyć jak najszybciej nowo odkrywane przez Europejczyków ziemie w orbitę ich interesów – wszyscy oni starali się traktować „stare” i „nowe” obszary świata jako całość, po której poruszają się mieszkańcy globu. Można więc przyjąć stanowisko Giddens’a (1995), że globalizacja jest procesem polegającym na intensyfikowaniu społecznych relacji w skali ogólnoświatowej, a zasięg i gęstość tych relacji nigdy nie były tak duże, jak obecnie. Byłoby jednak błędem sprowadzanie globalizacji do postępu w dziedzinie technologii, a przede wszystkim w technologiach komunikacyjnej i informacyjnej. Już w XIX wieku nowe technologie (szczególnie maszyna parowa i telegraf) sprawiły, że relacje społeczne i gospodarcze w skali globalnej uległy zintensyfikowaniu. Jednak Internet i związana z nim rewolucja informacyjna ma daleko większy wpływ na przemiany społeczne i kulturowe na świecie, niż wcześniejsze technologie komunikacyjne. Możliwość podłączenia każdego człowieka do sieci Internetu tworzy inną jakość w relacjach społecznych i kulturalnych i prowadzi do kształtowania nowych modeli myślenia i obrazu świata. Przedmiotem badań i dydaktyki geografii jest więc zarówno tradycyjna perspektywa regionalna i lokalna, jak i globalne relacje, powiązania i procesy. System powiązań oznacza tu przepływy (wymianę) dóbr (towarów), pieniędzy, informacji, ludzi między bliskimi i odległymi miejscami. Szybkość oraz model tych przepływów podlega dziś innym niż kiedyś uwarunkowaniom społecznym. Dostępność zasobów, rola regulacji w gospodarce, nowy model globalnego podziału pracy i jego polityczne konsekwencje składają się na zjawisko, które nazywamy globalizacją. Miejsca i regiony, tradycyjny przedmiot analizy geograficznej są teraz traktowane jako konkretne lokalizacje aktywnych i pasywnych sprawców (aktorów) w sieci globalnych powiązań.

Geografia globalnego rozwoju w dydaktyce geografii w liceum

Zjawiska dotyczące globalizacji z reguły przedstawiane są jako negatywne skutki tego procesu, np. przenoszenie miejsc pracy z krajów rozwiniętych do

krajów rozwijających się; pozostawianie niektórych grup społecznych i regionów na niskim poziomie rozwoju; migracje międzynarodowe, szczególnie z krajów biednych do krajów bogatych; zniszczenie środowiska naturalnego i w konsekwencji globalne zmiany klimatyczne, itd. Rzadko natomiast pojawiają się tematy, w których zwracano by uwagę na korzyści płynące z globalizacji, np. szerszy dostęp do informacji zwiększający szanse edukacyjne dzieci w odległych regionach świata; ułatwienie kontaktów międzyludzkich; łatwiejszy dostęp do wielu podstawowych usług, itd.

O konieczności studiowania zjawisk i procesów w skali ogólnoswiatowej dyskutuje się w dydaktyce geografii od lat 60. Powoływano się w tej dyskusji m.in. na słowa hiszpańskiego filozofa José Ortegi y Gasset z 1930 r., który pisał, że istotą człowieczeństwa od średniowiecza do dzisiaj jest przynależność do całej planety; twierdził on, że żaden fragment Ziemi nie jest już dłużej zamknięty i niedostępny dla człowieka, a ogromna liczba powiązań oplatających naszą planetę sprawia, że odległe wydarzenia także nas dotyczą.

Dla geografii obowiązek globalnego myślenia i założenie rozumienia zjawisk i procesów zachodzących na świecie stały się fundamentalnymi celami nauczania od lat 90. W jej dydaktyce zawsze starano się pokazać uczniowi „cały świat”. Wraz z przekazywaniem ogólnej wiedzy geograficznej, w XXI w. pojawiała się konieczność traktowania tej nauki jako „nauki o aktorach” (sprawcach) z pozostawieniem szans na subiektywne postrzeganie i interpretowanie zjawisk i procesów przestrzennych.

Rozwój globalny na lekcjach *geografii* może być analizowany przez pryzmat tematów zaczerpniętych z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego, politycznego i kulturalnego oraz analizy zjawisk przyrodniczych. Zarówno na poziomie liceum, jak i w gimnazjum, poruszane tematy powinny być ujęte w dwa centralne bloki:

1. Pierwszy blok powinien obejmować tematy dotyczące sektora produkcji i konsumpcji oraz ich związku ze stanem środowiska naturalnego. Wśród tematów lekcji powinny się pojawić m. in. zagadnienia dotyczące zmieniającego się popytu na surowce w skali globalnej i różnicowania się jego struktury; wpływu gospodarki (różnych sektorów) na stan środowiska naturalnego; wzrostu postaw proekologicznych w społeczeństwie i zmieniającej się struktury konsumpcji z tym związanej (np. mody na produkty ekologiczne).
2. Drugi blok tematyczny powinien obejmować te tematy, które obejmują zagadnienia podziału świata na kraje rozwinięte i rozwijające się. W tej grupie pojawić się mogą takie tematy lekcji, jak: dysproporcje w rozwoju i miary tego zjawiska (np. różnice między interpretowaniem struktury PKB i HDI na świecie); migracje międzynarodowe (głównie napływ imigrantów z krajów biednych do bogatych); nowy międzynarodowy podział pracy (kraje o wysokich i niskich kosztach pracy – z czego to wynika i jakie są tego konsekwencje dla gospodarki globalnej i gospodarek regionalnych); itp.

Nie sugeruje się, żeby nauczyciel na lekcjach omówił wszystkie tematy dotyczące globalizacji – jest to wręcz niemożliwe. Należy więc położyć nacisk na naukę korzystania z różnych źródeł informacji oraz kojarzenia współczesnych problemów (pojawiających się np. w mediach) z wiedzą geograficzną. Procesy i zjawiska zachodzące w przestrzeni geograficznej można zilustrować na dobrze dobranych przykładach. I tak niektórzy geografowie proponują omawianie zagadnień geograficznych związanych z globalizacją w podziale na cztery grupy tematyczne:

1. świat usieciowiony – komunikacja, transport, przepływ informacji;
2. światowy rynek towarów i usług;
3. „globalna wioska” – kultura i społeczeństwo w dobie globalizacji;
4. zagrożenia wynikające ze strony środowiska naturalnego wywołane nieprzemyślaną działalnością człowieka.

Tymczasem okazało się, że mówiąc o zagrożeniach we współczesnym świecie, należy poruszać także inne tematy i nie ograniczać się jedynie do zagadnień środowiskowych. Termin „społeczeństwo ryzyka” stał się popularny również w geografii i oznacza m.in. zagrożenia stabilizacji społecznej i politycznej oraz podatność na nie jednostki i grup społecznych. Najnowsze prace geograficzne uwzględniają także te aspekty. Są one uzupełniane przez tematy od dawna obecne w dydaktyce geografii w Unii Europejskiej, związane z pomocą rozwojową.

W dydaktyce geografii na poziomie gimnazjum i liceum zasadniczą rolę powinna zajmować kwestia nauczania uczniów opisywania i kategoryzacji (również częściowo oceny) procesów globalnych. Uczeń powinien potrafić podać przegranych i wygranych w procesie globalizacji.

Do analizy procesów globalizacji należy też włączyć tematykę rozwoju zrównoważonego, oraz analizę czynników, które do niego prowadzą. Tematykę rozwoju zrównoważonego można omawiać w połączeniu z szerszymi kwestiami:

1. Sprawiedliwości społecznej (omawiając zagadnienia wyrównywania poziomu życia grup społecznych i regionów, ubóstwa i jego uwarunkowań, zagrożeń).
2. Stanu środowiska naturalnego (omawiając czynniki sprawcze zniszczenia środowiska, ochronę środowiska, ochronę bioróżnorodności, rozwój alternatywnych źródeł energii).
3. Uwarunkowań rozwoju gospodarczego (omawiając rolę globalnego obrotu kapitałem, możliwości rozwoju krajów najuboższych, współpracę gospodarczą).
4. Stabilizacją polityczną (np. przestrzeganie praw człowieka, rozwój demokracji, działania związane z utrzymaniem pokoju, sposoby rozwiązywania konfliktów).